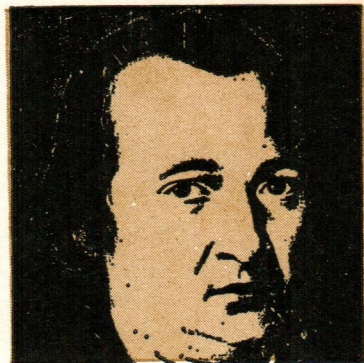
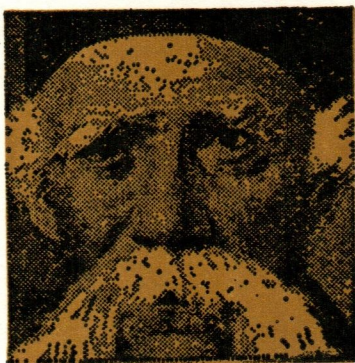

11443

МСС

БЕОГРАД
НОВИ САД
ТРШИЋ
11—14. IX 1980.

НАУЧНИ
СТАНАК
СЛАВИСТА
У ВУКОВЕ
ДАНЕ

Др ДРАГО ЋУПИЋ (Београд)

ОСВРТ НА СРПСКЕ НАРОДНЕ ПОСЛОВИЦЕ СА
СТАНОВИШТА ВУКОВОГ КОДИФИКОВАЊА ЈЕЗИЧКЕ
НОРМЕ

10

Др ДРАГО ЂУПИЋ (Београд)

ОСВРТ НА СРПСКЕ НАРОДНЕ ПОСЛОВИЦЕ СА СТАНОВИШТА ВУКОВОГ КОДИФИКОВАЊА ЈЕЗИЧКЕ НОРМЕ*

Појава Српских народних пословица Вука Ст. Караџића 1836. године у културама народа српскохрватског језика представља историјски датум. Овим дјелом настаје ново доба у схватању гласовног система српскохрватског језика: њим је, може се рећи, коначно оформљен тај систем. Иако је и прије изласка Пословица из штампе Вук повремено писао знак за глас *x*,¹ тек се тада одлучио да *x* пише свуда тамо гдје му је по етимологији мјесто. То је иначе вријеме када је обишао Дубровник и Црну Гору, гдје је тај глас нашао у веома чистој артикулацији (у Црној Гори га је нашао и тамо гдје му није мјесто, тј. у генитиву плурала неких именица и у завршецима придјевско-замјеничке деклинације — *ијех*).

У вријеме између 1834. и 1836. Вукове пословице су нарасле за трећину², јер је велики дио пословица прикупљен у Боки и Црној Гори (а нешто и у Дубровнику), што је Вуку помогло да се још више упозна са народним говорима, тј. са типовима који му нијесу били довољно познати. И свакако, Вук у Црну Гору није путовао само да штампа пословице, већ је Његошев позив искористио да се ближе упозна са дијелом јужних говора које је мање познавао, као и да прикупи нову грађу за друго издање Рјечника, нове пјесме, приче, пословице итд. Од изузетног значаја за наш језик био је Вуков боравак у Дубровнику, Боки и Црној Гори и због тога што је у току тог боравка он успио да изврши нову класификацију српскохрватских народних говора. Јер, од 1834. до 1839. Вук је много путовао по свим крајевима српскохрватске језичке територије и у том периоду је коначно формирао своје погледе на српскохрватске дијалекте. „Обогаћен новим знањем и широким погледима на целокупни развитак и карактер дијалеката наших, он је унео и нове

* Шири рад на ову тему биће публикован у XXXVII књизи „Јужнословенског филолога“.

¹ Уп. А. Пецо, *Сујласник x у Вуковој йрејисци*, Вуков зборник, САНУ, Посебна издања књ. CD, Београд, 1966, стр. 93—102.

² Уп. М. Панџић, *Вук Сјтефановић Караџић и наше народне йословице*, поговор издању Српских народних пословица, „Просвета“, Београд, 1965, стр. 610.

црте у свој књижевни језик и дао нову, последњу поделу српских дијалеката која је, после њега, добила необично велику и широку примену”³, каже А. Белић о овом периоду Вуковог рада.

Испитивањем језика Вукових пословица дошли смо до закључка да их је он, приређујући их за публиковање, изузетно ријетко преправљао, најчешће им је задржавао аутентичну форму коју је налазио у народу. Његове интервенције углавном се односе на писање знака за глас *x* (чешће него што је овај глас налазио у народу) и у нешто већој употреби ијекавских рефlekса јата него што је то показивала дијалекатска стварност.

Упоређивали смо језик I и II издања Пословица, па смо се определили да говоримо о језику II (бечког) издања, 1849.

*

Језик Вукових пословица има неколике опште карактеристике:

а) то је језик народа који је стварао, односно употребљавао, пословице;

б) пословице су забиљежене у ијекавској форми, без обзира на то са ког подручја потичу; веома су ријетке екавске и икавске форме;

в) употреба знака за глас *x* и у пословицама са подручја гдје тог гласа нема.

Ако је ријеч о ијекавској форми пословица, онда треба рећи да се за њу Вук определио углавном због жеље да се тзв. јужно нарјече прихвати као књижевно (што је на Бечком договору 1850. г. и нормирано). Отуда су теже препознатљиве пословице забиљежене у екавским крајевима, тамо гдје су имале екавску форму. С друге стране, и у II издању Вук је задржао ликове ријечи настале јекавским јотовањем сугласника *ш* и *д*, па у пословицама налазимо: *ђеца*, *ђевојка*, *ђело*, *зађело* ’задесио’, *ођевен*, *виђео*, *ниђе* итд. ,чак *ђеџао* ’детлић’ итд. Вук такође пише: *иљеме*, *иошљедњи* и сл. Познато је да се Вук четрдесетих година определио да не јотује *ш* и *д* испред јата, али му ни у бечком издању Пословица јотовани ликови нијесу сметали, вјероватно зато што му то није нарушавало систем „опћените правилности”, а можда су томе узрок и практични разлози. Наиме, тиме се приближавао дијалекатској стварности ширег подручја (нарочито ијекавизмом, у цјелини), коју је у пословицама хтио што вјерније да представи (у издању српских пјесама још 1823. године Вук је писао да је изговор *ије* и *дје* карактеристичан за „варошки” начин изговарања). Друго, нијесу искључени ни моменти који се односе на одсуство Вукових могућности да пословице за штампу припреми онако како је он стварно желио.

Што се гласа *x* тиче, Вук је знак за њега уносио свуда тамо гдје је сматрао да му је по етимологији мјесто, без обзира на стање у говорима. Грађа показује да га је изостављао веома ријетко, само у случајевима

³ А. Белић, *О Вуковим иошљедима на српске дијалекте и књижевни језик*, Глас СКА LXXXII, 184.

гдје га изостављају и говори у којима се чува, ређе га замјењујући другим гласовима. Заправо, бечко издање Пословица показује да је Вук *x* писао не како га је чуо у народу, већ према својим фонетско-фонолошким резонима. На примјер, од 47 примјера које смо издвојили за анализу гдје је Вук употребио *x* само је у једном случају назначено да је примјер са подручја гдје се овај глас изговара (ријеч *махнишо*, стр. 267, примјер из Црне Горе), док су други примјери из различитих крајева, дакле и оних гдје се овај глас не изговара. Због тога нам изгледа да је Вук сматрао да је овај глас потребно „рехабилитовати“ у нашем језику, књижевном језику ће бити потребан, нарочито у његовим контактима са другим језицима који тај глас имају.

Рекли смо да пословице Вук биљежи онако како их је чуо у народу. То је тачно. Међутим оне, нарочито због сажетог стила, одређене поетичности, емоционалности и често необичних фразеолошких обрта итд. не представљају увијек прави народни израз; многе од њих су прихваћене са других подручја, покаткад узете из народне пјесме или приче.⁴ Па ипак, пословице су, и својом поруком и својом језичком структуром, блиске говору и начину размишљања људи у већини наших крајева, па се њихов језик сасвим слободно може сматрати правим народним језиком српскохрватским. Тим прије што је Вук пословице биљежио у варијантама (и свака је налазио своју), дајући неосјетну предност онима чији је језик ближи његовом концепту књижевног језика.

У даљем излагању даћемо кратак извод из ширег рада о појединим особинама језика пословица.

1. Од фонетских особина помињемо само:

а) Поред већ реченога, наводимо да се изузетно ријетко јављају екавизми: *дева* 'дјевојка', *девом*, *колевка*, *слеме*, *йренетиш*, *волела*, *цвеће*, *однеле*, *најјосле*, *време*, *меси*, и то углавном из Срема и Војводине.

б) У заменичко-придевској деклинацији налазимо дуже форме, уз веома ријетке примјере типа: *йвојих*, *мојих*, *йошових*, *добрих* и сл.

в) Знак за глас *x* изостављен је у врло малом броју примјера: *расй*, *расйов*, *рй* 'хрт', *рйи*, *рйови*, *йаиријар*, *йрија* 'гријеха', *саморана*, *манийи*, *удо* 'худо', *оло* 'охоло', *уче* 'хуче', *ука*, *йоарчи*.

г) Јекавско јотоване лабијала изузетно је ријетко: *живљейи*, *живљело*, *живљео*, *наживљейи*, *йриљейи*, *йриљео*, *йриљен*, дакле у облицима глагола *живјейи* и *йријейи*.

⁴ Вук каже да је многе од пословица које је унио у збирку слушао у дјетињству у Тршићу. Касније је уочио да се те пословице чују и на другим подручјима, у истој или другачијој форми, за многе је нашао потврде у народним пјесмама и причама. Уколико једна пословица живи на ширем подручју, утолико је њена мисао универзалнија, а форма није увијек подређена дијалекту. С друге стране, има у Вуковој збирци и пословица које нијесу непознате ни другим народима и језицима, али — то питање би захтијевало посебну расправу.

2. Међу морфолошким карактеристикама помињемо:

а) Именице *зачин*, *сѣнарјешина* и *лажа* појављују се најчешће у женском роду, док се *џлад* и *миљ* 'миља' јављају и као именице мушког рода.

б) Честе су форме: *бози*, *рози*, *мнози*; *на роје*, *у коше*, затим: *миши*, *мише*, *мишима*, *џроши*, *воци* 'волови', *вуци*, *млини*, *рџи*/*хрџи*, *џијеџли*, *лијеџи*. Једанпут је забиљежено *зубови*.

в) Налазимо народне облике личних замјеница (датив плурала *ви*, акузатив пл. *ве* и др.), мијешање глаголских врста у промјени, народску перфективизацију глагола (*дочейџи*, *дочуваџи*, *учуваџи*, *збосџи*, *објахаџи*, *обеселиџи се*, *оџросџи*, *умолиџи* и сл.) итд.

3. Из синџаксе

Чини нам се да синџакса пословица понајвише одражава дијалекатску стварност, али и особине Вукова стила и језика (макар по томе што је одређеним конструкцијама давао предност). Овдје ћемо навести само неколико синџаксичких карактеристика пословица:

а) Много је примјера замјене локатива акузативом с предлозима *на* и *у* (као у народним говорима, нарочито црногорским).

б) Врло често је прави објекат замјењен словенским генитивом; у два случаја смо га нашли и ван негације: *Отишао је ђе ће нађи лука за петка*, *Чувај лонца к'о и оца*.

в) Инструментал мјесто номинатива односно акузатива као објекат: *Боље је годину волом него сто година кравом*, *Дужан је и косом на глави*, *Кад врба грођем роди*, *Он мора свуда носом забости*, *Лако је покрај чаша јунаком бити*, *Девом вила а невом гњила*.

У примјеру *Нека бџ коњем у гору утекла имамо начински инструментал поређења (= као коњ . . .)*.

г) Локатив мјесто инструментала: *На једном се волу не може орати*.

д) Неке замјеничке супституције: *Оно (= онолико) ствар вриједи по што се може продати*, *Трла баба лан, да је (= јој) прође дан*.

ђ) Однос датив: акузатив: *Ко боље може, да га Бог поможе*.

е) Употреба замјенице *свој*: *Братиђу мој свој си ми*, *Сваком своја невоља* итд.

ж) Посебне конструкције имамо у примјерима: *Здрав болесну не разумије (= не вјерује)*, *Турци нам неће разумјети (= замјерити)*.

з) Употреба негације *није* у значењу *немаџи*: *Г+није*: *До Божића није ни глади ни зиме* и сл.; *није+Г*: *Кад је каше, није млијека* и сл.

и) Конструкције *џако ми+инфинџив*: *Тако ми лако умријети*, *Тако ми што ведри и облачи*, *Тако ми што је данас* и сл. — веома су честе.

Поред низа других синтаксичких особености имамо и честу народску употребу везника, односно њихове супституције:

— *али* у значењу *или*: Али ми свадбу, али браву (дај . . .);

— *али* у значењу *зар*: Али си ми прасицу шишао, тј. Да ми, којим случајем, нијеси какав род . . .;

— *ада* у значењу *нећо*: Правда је у Бога; а да у кога ?;

— *ѐ* у значењу *да*: Не бих те трпљео да бих знао е ћу сокола извести од тебе;

— *ѐ* у значењу *јер*: Очисти се е ћеш пити;

— *ѐ* у значењу *штио*: Поп попу није крив е му је поредан бир;

— *ма* у значењу *али*: Добро је свашта знати, ма није све творити;

— *оли, ол'* у значењу *или*: Оли танко ол' дебело, теке даје (= да је) на вретено;

— *јѧ* у значењу *или*: Јѧ јѧ, јѧ он, Јѧ је чела, јѧ је брус, јѧ од мотике штене, Јѧ сад, јѧ никад;

— *ѡѧ* у значењу *ѧ*, односно *или*: Та по шији, та по врату;

— *нека* у значењу *да би*: Нека бих коњем у гору утекла.

4. Неколико најомена о лексици њословица

Као и све народне духовне творевине изражене ријечима и пословице обилују богатом лексиком, чак богатијом него други облици изражавања. У пословицама, будући да су оне посебна врста духовног стварања, ријечима су значења неријетко необична, форма зависи од околине, на неки начин облик ријечи је „везан“ за сусједне ликове — или је у питању римовање или какво друго слагање, или пак какав необичан морфолошки обрт, често неочекиван. Ријеч се веома слободно понаша. Она, макар у нечему била и необична, непозната или „нерегуларна“, служи да пластично представи мисао, стијешњену каткад у уску форму. Кад је потребно, зачас се створи нова ријеч, и то — веома ријетко ван система, мимо језичког узуса. Тамо *вѡлача* 'фебруар' *вѡлује*, а Мара 'марач' *оѡакује*; мјесто гдје се неко свађа постаје *ѡсвадишиѡе*, а мјесто помирења — *ѡмиришиѡе*; ради слагања са ријечју посвадиште *оѡар* 'кревет, лежај' постаје *оѡришиѡе*. Онога који нешто неће да учини називају *нећо*, а онога који хоће — *хоћо*; лијенштина једноставно постаје *лежак*, онај који штита — *ѡошиѡиѡача*, а онај који наговара, наводи на неку радњу — *навоћеник*. Народској лексици ништа не смета да лакоћу назове *ласѡ*, шетњу *шеѡ*, умирање — *умрће*, оно што се помузе — *умуз*; давалац постаје *ѡаша*, а онај који не даје — *неѡаша*. Онај који слути биће *слуѡо*, превелики пријатељ (било озбиљно било у иронији) постаје *ѡреѡриѡаѡељ*. Да би се ријеч римовала са лексемом *ѡочѡѡи*, употребиће се *ѡочѡѡи*, са *наше* ће се слагати *ѡѡазнаше* 'објелоданише' и сл. Да би се мисао казала у одређеној форми, неће се устукнути ни од игре ријечи. Напишћу по пунишћу, а туђишћу по поњишћу, уза шта Вук даје тумачење: (*напишћи* — наш, *ѡунишћи* — пун, *ѡуђишћи* — туђ, *ѡоњишћи* — пола).

Из контекста пословица данашњем читаоцу неће бити нејасно да је *гладиња* смрт — смрт изазвана глађу, да је *ушоран* онај празник (или какав други значајан датум) који почиње у уторак, да је онај који има велике очи а који уз то добро види — *окаш*, да је онај ко је омражен — *мрзећи*, да се *чемерно* може изразити и ликом *чемере*, четвороношке — *иочешворке* итд. Скидање кајмака се врло добро изражава лексемом *окајмачићи*, а нешто што узима, што прави непријатности постаје *узма* (Узма те узела. Уз ову клетву Вук даје следеће објашњење: „... и значи: да ти се узму и ноге и руке, т.ј. да се укочиш?“, стр. 331).

Народ ће млин-вјетрењачу назвати *сувача*, окретиште, тј. мјесто гдје се волови на њиви при орању окрећу — *увраишише*, восак или празно саће — *восковарина*, богојављење — *водокрише/водокриће* (ваљда зато што је то период при крају зиме када се смјењују падагине — снијег и киша); вријеме када врбе цвјетају, тј. прољеће назваће се *врбојуч*, а вријеме бербе грожђа *винобер*. Маркантне особине људи описаће се ријечима: *илачидруј* — лош друг, кукавица, *ијевидруј* — добар, весео друг, *чорболук* — изјелица, *долибаша* — човјек који се при шићу (или јелу) брине о доливању, о додавању; или пак: *кусоња* и *изјеша* имају значење изјелице, *ирабило* је грабљивац, *доцнолејалац* је човјек који касно иде на спавање итд.

Интересантне су и глаголске именице типа: *донос* — доношење, *добруље* — оне које су добре, *злойкаља* — зла, лоша ткаља, *зашер* — уништење, нестанак (од *зашрићи*), *зличина* — онај који чини зло, *многуље* — оне којих је много, *ловник* — ловац (од *ловиии*, уп. у Црној Гори *ловница*, пушка ловачка, али и мачка која је добар ловац), *незнајша* — незналица, неспретњак и сл. (уп. руско *невесда*, у истом значењу), *шечење* — зарада (од *стицаићи*), *иријез* — трпљење итд. Према именици *човјешиво* (у пословицама *чоесиво*) јавља се и именица *женсиво* (Нема женства без чоества, 202).

Могли бисмо набрајати још много ријечи које показују снажну стваралачку моћ народног израза и способност за ефикасно налажење потребне форме и садржине. У пословицама такође наилазимо на многобројне идиоматске синтагме, које је изоловане најчешће веома тешко одгонетнути, а у таквим спојевима ријеч узета сама за себе никада не носи довољно јасно значење, или је пак то значење помјерено, тј. пренесено. Исто тако, налазимо синтагматске фигуре типа: *без лијека* — са маркираним значењем *много*, *вјеру вјеровати*, *ибаићи ибанци*, *ко је вишез* 'упомоћ' (позив), *кусом* (се) *накусати*, *иусићи илас* — вијест о несрећи, *ио ђаволе*, у значењу *нишита* и сл. Такви искази су и данас веома живи у неким народним говорима, рецимо у Црној Гори (и Вук их је тамо нашао). Налазимо и пословице-загонетке типа: *Што ми ти се нуну гонену*, тј. *Што ми ти је зашто*, или *Што ми ти је да ми ти је*, итд.

Лексика у пословицама је у највећем проценту словенска, тј. народна. Ријетке су лексеме страног поријекла (турског, романског, ређе мађарског), као: *арчићи*, *асире*, *аферим*, *аиччија*; *балџа*, *балотиа* 'зрно пушчано', *балџа* 'сјекира', *барџа* 'капа', *бердо* 'војник', *бешикои*, *бирићей/берићей*, *бирцауз*, *бујур* 'бујрум' (изволи); *ивардићи* 'гледати', *ирабаниџаи* 'човјек немирна духа', *иуси* 'уживање'; *десиети* 'пакост, инат',

диздарац 'мали господар', *дувар*, *еједуш* 'свирач, виолинист', *есай* 'рачун', *есайиши*, *есйай* 'роба'; *заман* 'узалуд'; *машала*, *йалача/йалайша*, *йалош*, *йедевсија* 'мука, невоља, болештина'; *саибја* 'чувар', *селама* 'поздрав', *сермија* 'стока', *сефије* 'поздрав, руковање'; *йелал*, *йенцер* 'котао', *йишле*; *фаца* (у значењу лице), *форйица* 'тврђавица'; *хорјайсйиво* 'угурсузлук', *хрзус/хрсузин* 'лопов', *челебија* 'окићен јунак, „задрта делија”', *ченйија* 'играчица', *ценей* 'рај' итд. Наравно, ово је само мањи дио страних ријечи које смо нашли у пословицама, али ипак треба поновити да је број лексема страног поријекла релативно мали. То, свакако, долази отуда што су пословице настајале у народу, ван контакта са странцима, изоловано од завојевача и његове културе (премда није искључено да су прихватане и пословице из владајућег језика). Мали проценат стране лексике је карактеристичан и за остале народне умотворине. Ријеч је о народном духовном стваралаштву у којему је народ понајмање желео да убацује стране језичке елементе. Јер, народно стваралаштво, па у оквиру тога и пословице, као својеврстан гномички начин изражавања, било је духовна храна човјеку у тешким временима робовања или борбе и оно је морало заиста бити у највећем степену народно.

*

Умјесто закључка можемо казати следеће:

1) Вук је народним пословицама у највећем степену задржавао форму коју је налазио у народу. Пословице је давао и у варијантама, желећи тиме управо да покаже различите њихове форме које су живјеле у разним крајевима, односно народним говорима.

2) Та народна форма пословица огледа се нарочито у њиховим морфолошким карактеристикама, народној синтакси и чувању лексике која је живјела у усменим пословицама.

3) Највише интервенција Вук је вршио у фонетизму пословица, и то посебно у употреби знака за глас *x* и у ијекавизму.

4) Такав став Вука Караџића према језику пословица уклапао се у његова реформаторска настојања, односно у његове жеље да језик књижевности буде заснован на аутентичним народним говорима већине народа српскохрватског језичког подручја. Пословице су један од Вукових очигледних примјера књижевног језика на народној основи у цјелини.

Др Драго Ђушић

О ЯЗЫКЕ СЕРБСКИХ НАРОДНЫХ ПОСЛОВИЦ И КОДИФИКАЦИИ ЯЗЫКОВОЙ НОРМЫ

Резюме

В докладе говорится о языке сербских народных пословиц (по венскому изданию, 1849 г.), об отношении Вука к языку пословиц, о сопоставлении языка пословиц с речевой основой краев, в которых были записаны пословицы.

Вук Караджич считал, что „общие правила” языка сербов и хорватов надо, прежде всего, искать в устном народном творчестве—в эпической и лирической поэзии, ее повествовательных жанрах, анекдотах, загадках и т.п. В устном народном творчестве, как было видно, он искал и в нем вскрывал историю своего народа и его язык. Именно в нем он находил доказательство тому, что речью народа можно с успехом выразить самые сложные мысли и чувства. Из диалектов Вук в литературный язык вносил все то, что для него казалось общим для всех народных говоров сербов и хорватов, т.е. то, что в последующее время могло стать общей литературной нормой.

Пословицами народа выражаются, между прочим, самые высшие достижения человеческого духа. Вук в этом не сомневался и, имея в виду то, что форма пословиц является вследствие длительного процесса духовного творчества народа, его жизни, он с правом считал, что язык пословиц может послужить в качестве образца народной речи.

Пословицы Вук в основном записывал в таком виде, ва каком он их находил среди народа и, кажется, только изредка допускал незначительные переделки.